

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.715

Грабильніков А. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

CONSTITUTIONAL JUSTICE IN UKRAINE TO THE DEFINITION

Розглядається питання щодо визначення поняття «конституційна юстиція» в Україні та його співвідношення із суміжними поняттями, що застосовуються конституційно-правовою наукою при характеристиці функціонування Конституційного Суду України.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційна юстиція, конституційна юрисдикція, конституційний контроль, конституційний нагляд, конституційне судочинство, конституційне правосуддя.

Рассматривается вопрос об определении понятия «конституционная юстиция» в Украине и его соотношение со смежными понятиями, используемыми конституционно-правовой наукой при характеристике функционирования Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, конституционная юстиция, конституционная юрисдикция, конституционный контроль, конституционный надзор, конституционное судопроизводство, конституционное правосудие.

The question of definition of «constitutional justice» in Ukraine and its relationship with adjacent concepts used constitutional and legal science in characterization of functioning of Constitutional Court of Ukraine.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, constitutional jurisdiction, constitutional control, constitutional review, constitutional litigation, constitutional justice.

У незалежній Україні Конституція є основним законом суспільства і держави, який закріплює державний та суспільний лад у країні, порядок організації і здійснення народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування, визначає основні державно-правові інститути, порядок їх організації та компетенцію, принципи взаємовідносин особи і держави, і таким чином встановлює принципи регулювання суспільних відносин. Вона посідає особливе місце в системі національного законодавства – слугує базою для всіх інших законодавчих актів держави. Всі без винятку закони й підзаконні акти мають виходити з Конституції і не суперечити їй. У Конституції України про це прямо говориться у ч. 2 ст. 8: «Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Це місце обумовлює необхідність її особливого захисту від будь-яких намагань порушити або обійти її нормативні приписи.

Сферу особливої компетенції вирішувати питання про відповідність або невідповідність законів та інших нормативно-правових актів, а також дій чи бездіяльності тих чи інших суб'єктів конституційно-правових відносин приписам існуючих конституційних норм покликана конституційна юстиція.

Конституційна юстиція – принципово новий для України конституційно-правовий інститут, який являє собою систему норм права, що регулюють якісно однорідний комплекс суспільних відносин, що складаються в процесі організації та функціонування конституційного контролю, здійснюваного конституційними судами у формі самостійного виду судочинства – конституційного правосуддя. Його призначення – здійснення конституційного контролю з метою забезпечення верховенства і прямої дії Конституції, обмеження влади, захисту прав і свобод особистості. Здійснюваний у формі правосуддя конституційний контроль виступає як самостійний, спеціальний вид контрольної діяльності держави, основний елемент правового захисту Конституції.

Конституційна юстиція як інститут конституційного права з'явилась у результаті виокремлення правозахисної функції в діяльності органів конституційного контролю (конституційної юрисдикції), які, в свою чергу, були створені в результаті утвердження в конституційних системах відповідних країн принципів правової держави та верховенства права.

Термін «юстиція» в літературі, законодавстві та на побутовому рівні здається зрозумілим і ustalеним, проте лише на перший погляд. Юстиція є складним і багатозначним терміном, що не отрима-

ло поки що досконалого наукового розуміння. Якщо звернутися до визначення юстиції в національному законодавстві, то як такого нормативного визначення даного поняття не існує, так само, як і юридичної дефініції органу юстиції та системи юстиції, у тому числі й конституційної.

Теоретичні та практичні питання визначення поняття «конституційна юстиція» та його співвідношення із суміжними поняттями, що застосовуються конституційно-правовою наукою при характеристиці функціонування Конституційного Суду України, досліджували такі учені, як: В.О. Гергелійник, В.М. Кампо, В.Т. Маляренко, І.Ю. Онопчук, В.Е. Теліпко, А.В. Портнов, Т.О. Провізіон, А.О. Селіванов, В.Є. Скомороха, М.В. Тесленко, В.В. Федоренко, Т.О. Цимбалістий, Ю.С. Шемшученко та інші.

Відаючи належне авторам щодо створення теоретичних основ інституту конституційної юстиції через окремі суміжні правові категорії, що характеризують діяльність Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції, слід зазначити, що конституційно-правовою наукою ще не напрацьовано поняття конституційної юстиції як правової категорії, інтегруючої в собі всі правозахисні ознаки Конституційного Суду України. Тому, як слушно зазначають дослідники, єдності у застосуванні терміну «конституційна юстиція» та розумінні його змісту в науці й досі немає – у термінологічному аспекті все ще залишається нечіткість і невизначеність [1, с. 198–204].

За мету у статті ставиться розкриття поняття та змісту конституційної юстиції в Україні як правової категорії, інтегруючої в собі всі функціональні правозахисні ознаки Конституційного Суду України.

Для розуміння поняття конституційної юстиції, передусім, слід з'ясувати, що власне означає термін «юстиція». Варто звернутися до юридичних словників та енциклопедій, щоб зрозуміти, наскільки неоднозначним є визначення в них поняття юстиції. Змістовий спектр терміна варіюється, як правило, від сукупності системи судових установ, судового відомства до діяльності цих установ, форми судової державної діяльності. Він походить від латинських слів «*jus*» – право, *justitia* – справедливість, правосуддя. Зазвичай, юстиція пов'язується з правосуддям. Принаймні такий зміст у це поняття вкладає більшість енциклопедичних словників [2]. У Давньому Римі Юстицією (*Justitia Augusta*) називали богиню правосуддя (її ототожнювали з грецькими богинями Фемідою і Діке) [3, с. 499]. Культ Юстиції був введений у Римі з часів Тиберія, що присвятив їй статую, яку зображували з пов'язкою на очах, мечем і терезами.

Окремі словники встановлюють навіть тотожну відповідність: юстиція – те саме, що й правосуддя, тобто, – це форма правозастосовної державної діяльності суду з розгляду та вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ із метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і закон-

них інтересів юридичних осіб та інтересів держави [4, с. 697]. Таке трактування відповідає змісту ст. 124 Конституції України, за якою правосуддя здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Як зазначається у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Але практика правового застосування поняття юстиції в Україні не обмежується лише формами судової державної діяльності. Слушно зауважує І.Ю. Онопчук, якщо під юстицією розуміти правосуддя, судочинство чи сукупність державних органів, які займаються судочинством, систему судових установ [5], то постає питання: як у цю систему вписуються Вища рада юстиції та Міністерство юстиції України – державні органи, що мають у своїй назві слово «юстиція»? [6].

Незважаючи на те, що статус Вищої ради юстиції у Конституції України встановлюється у ст. 131, що міститься у розділі VIII «Правосуддя», цей орган вочевидь не можна віднести до судових. Адже, як зазначено у Законі України «Про Вищу раду юстиції», вона є колегіальним, незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також відповідальним за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та в межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність. Крім того, за посадою до складу Вищої ради юстиції входять Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України та Генеральний прокурор України. Отже, Вищу раду юстиції не можна віднести до органів, що здійснюють правосуддя, – ні за її статусом, ані за складом. Ще категоричнішою є відповідь на поставлене запитання стосовно Міністерства юстиції України, оскільки воно є центральним органом державної виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Як зазначено у Положенні про Міністерство юстиції України, воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної правової політики.

В юридичній літературі, крім судів, до цієї системи включають також прокуратуру, органи слідства, адвокатуру, нотаріат, які покликані служити забезпеченню справедливості і прав громадян.

Окремі нормативно-правові акти встановлюють визначення певних видів юрисдикції залежно від сфери судочинства. Зокрема у Кодексі адміністративного судочинства України (п. 4 ст. 3) є визначення адміністративного судочинства, як діяльності адміністративних судів щодо розгляду та вирішення

адміністративних справ у порядку, встановленому цим кодексом. Інший документ – Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р., – передбачає, що систему кримінальної юстиції складає кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи й установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи й установи виконання кримінальних покарань, адвокатура. Відтак кримінальна юстиція визначається, як система відповідних норм національного законодавства та система певних державних органів. Водночас у цій концепції дається визначення ювенальної юстиції, яка, по-суті, ототожнюється з певним видом правосуддя – спеціалізованою системою правосуддя для неповнолітніх. Отже, поняття юстиції не обмежується сферою правосуддя і не пов'язується виключно зі здійсненням судочинства. Воно є більш загальним поняттям, яке охоплює як сферу законодавства, так і відповідні органи державної влади, що здійснюють функції правоохоронної діяльності, пов'язані так чи інакше з правосуддям, проте відмінні від нього.

За такого узагальнення сформувався уявлення про юстицію, як сферу діяльності держави, спрямованої на запобігання, виявлення та усунення порушень права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження справедливості та законності у суспільстві. В Україні за ознаками цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства введені в правову практику такі види юстиції, як цивільна юстиція, господарська юстиція, адміністративна юстиція, кримінальна юстиція, ювенальна юстиція, конституційна юстиція.

З наведеного випливає, що конституційна юстиція є окремим самостійним видом юстиції в Україні, метою якої є права охорона Конституції України шляхом здійснення конституційного правосуддя.

У спеціальній юридичній літературі поширеними є терміни «конституційна юрисдикція», «конституційний контроль», «конституційний нагляд», «конституційне судочинство», «конституційне правосуддя», які використовуються, як аналоги конституційної юстиції.

Так, Т.О. Цимбалистий у своїй праці «Конституційна юстиція в Україні» неодноразово вживає цей термін, проте його визначення не дає [7]. В.Є. Скомороха та М.В. Тесленко у своїх працях, присвячених функціонуванню Конституційного Суду України, уникають цього терміна, надаючи перевагу поняттю «конституційна юрисдикція» (власне, саме так і називаються їх монографія і навчальний посібник [8]).

У конституційному праві, як і взагалі у сфері публічного права, прийнято розуміти, що термін «юрисдикція» з латинської (*jusdictio*) перекладається як судочинство, але вказаному поняттю, зазначає В.В. Федоренко, скоріше, відповідає слово «*justitio*», а також тлумачення слів «*jus*», «*disere*»,

що означає розв'язання конфліктів або застосування органами влади встановлених правил. Тобто, вчений розглядає юрисдикцію, як юстицію і судочинство. При цьому наголошує, що в юридичній літературі існує декілька модифікацій визначень поняття «конституційна юрисдикція» [9, с. 201–207].

Під конституційною юрисдикцією розуміють, зокрема, компетенцію відповідного органу щодо здійснення конституційного контролю, сукупність його повноважень у вирішенні правових спорів, які йому підвідомчі за Конституцією України. Вона є різновидом спеціальної судової юрисдикції (в Україні, як відомо, спеціальною є також адміністративна та господарська юрисдикції).

Юрисдикція Конституційного Суду – це надане Конституцією право єдиному органу правосуддя, наділеному винятковими повноваженнями, встановлювати конституційність актів та дій центральних органів влади, досліджувати через виявлення змісту конституційних норм, положень, конституційно-правових явищ (здійснювати тлумачення) та забезпечувати охорону Конституції, вирішуючи спірні правовідносини, які виникають у практичній діяльності суб'єктів права [10].

М.В. Тесленко, вживаючи термін «конституційна юрисдикція», слушно зазначає, що законодавець передбачає здійснення судового конституційного контролю, маючи на увазі компетенцію Конституційного Суду України та коло його повноважень у сфері правосуддя [11, с. 47]. Тим самим учена виділяє конституційну юрисдикцію, конституційний контроль, конституційне правосуддя як базові ознаки конституційної юстиції.

Відповідно до інтерпретації поняття «конституційна юрисдикція» в конституційному праві має реалізуватися функція правосуддя, яка передбачена для нього Конституцією України, а єдиний орган – Конституційний Суд України – отримує від держави повноваження на здійснення правосуддя у сфері виключно конституційно-правових відносин [12, с. 68]. Для конституційної юрисдикції вирішальне значення має конституційне право, в якому виокремлюється інститут конституційного правосуддя. Закріплення на рівні Основного Закону статусу єдиного органу конституційної юрисдикції відображає особливу роль і значення застосування конституційного контролю для забезпечення конституційного режиму (правопорядку) у державі. Це означає обов'язковість для всіх суб'єктів права суворо дотримуватися принципу конституційності під час здійснення владної компетенції.

Конституційний контроль являє собою будь-яку форму перевірки на відповідність Конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, що здійснюють публічні функції, або створених (формально і/або фактично) для участі у здійсненні публічної влади.

Власне визначення конституційної юстиції дає В.О. Гергелійник, однак у комплексі з наведеною ним класифікацією воно свідчить про те, що вчений певним чином ототожнює її зміст зі змістом консти-

туційного контролю [13, с. 44–48], що неприпустимо з позицій чіткої визначеності понять. А.В. Портнов, розглядаючи деякі аспекти сутності конституційного судочинства, аналізує співвідношення повноважень конституційного контролю і конституційного судочинства [14, с. 6–9], які є сферою юрисдикції Конституційного Суду України. Він слушно зауважує, що повноваження, пов'язані з відправленням конституційного судочинства, ширші за конституційний контроль, адже контроль полягає, в основному, у встановленні відповідності правового акта Конституції держави. Предмет конституційного судочинства, навпаки, є ширшим – повноваження конституційних судів поширюються і на питання щодо тлумачення конституційних положень, імпічменту глави держави тощо. Спільним у відправленні конституційного судочинства та здійсненні конституційного контролю називає перевірку конституційності певного акта, а також розгляд конституційних звернень громадян із питань порушення конституційних прав державними органами.

У конституціях зарубіжних країн також використовуються різні найменування конституційної юстиції, як державної функції: конституційний контроль, конституційний нагляд, конституційна юрисдикція, охорона конституції та ін.

Дослідження співвідношення понять «конституційна юстиція», «конституційний контроль», «конституційне судочинство» і «конституційна юрисдикція» дає підстави до розуміння правового механізму дії конституційної юстиції, за яким органи конституційної юстиції (судові та квазісудові органи) здійснюють конституційний контроль у формі конституційного судочинства шляхом розгляду і вирішення справ, віднесених до їхньої юрисдикції; відповідно, «конституційна юстиція» означає певний державно-владний суб'єкт, «конституційне судочинство» – процесуальну форму його діяльності, «конституційний контроль» – зміст цієї діяльності, а «конституційна юрисдикція» – її обсяг (межі владної діяльності).

Звідси, поняттям «юстиція», слушно наголошує С.В. Пілюк, охоплюється сукупність судових (квазісудових) установ та їхня діяльність, пов'язана зі здійсненням правосуддя, а терміном «юрисдикція» – спеціальна компетенція (повноваження та підвідомчість) органів публічної влади щодо вирішення спорів, розгляду справ про правопорушення і застосування санкцій. Відповідно, поняття «конституційна юстиція» означає сукупність судових та квазісудових органів конституційного контролю, та їхню діяльність щодо забезпечення верховенства Конституції, а «конституційна юрисдикція» – спеціальну компетенцію, якою вони наділені для забезпечення

названого верховенства. За своєю формою конституційна юрисдикція – це конституційне правосуддя, а за змістом – конституційний контроль [15].

Близьким до суті і змісту визначення конституційної юстиції наводить В.Е. Теліпко: «Конституційна юстиція – це система органів конституційної юрисдикції, які уповноважені законом здійснювати конституційний контроль за діяльністю органів державної влади шляхом вирішення в спеціальному процесуально-правовому порядку справ щодо відповідності їх рішень, дій та бездіяльності вимогам конституційно-правових норм, а також розв'язання публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку з цими рішеннями, діями та бездіяльністю між органами публічної влади, фізичними і юридичними особами» [16, с. 528]. Але вчений не називає таку ознаку юстиції, якою є правосуддя. Конституційне ж правосуддя є формою реалізації конституційної юрисдикції Конституційним Судом України. Воно змістовно визначається конституційною юрисдикцією – повноваженнями Суду.

Наведене дозволяє зробити узагальнення, що конституційна юстиція є багатоаспектним конституційно-правовим явищем, яке характеризується такими ознаками: 1) в інституційному аспекті – це орган (або сукупність органів), наділений спеціальною конституційною компетенцією (юрисдикцією); 2) у функціонально-процесуальному аспекті цей орган здійснює функцію спеціалізованого конституційного контролю через конституційне судочинство; 3) у змістовному аспекті – це діяльність такого органу із забезпечення прав та основоположних свобод людини і верховенства Конституції.

Таке праворозуміння конституційної юстиції вказує на те, що вона слугує механізмом захисту прав і свобод, тобто забезпеченню справедливості у відносинах між громадянами та державою, зокрема шляхом перевірки конституційності законів та інших підконституційних актів тощо, а виокремлення цього інституту, насамперед, зумовлене розвитком правозахисної функції в діяльності Конституційного Суду.

На наше переконання, конституційна юстиція – це система спеціальних судових та несудових (квазісудових) органів, уповноважених законом здійснювати конституційний контроль у межах конституційної юрисдикції у формі передбаченого Конституцією України конституційного правосуддя шляхом здійснення конституційного судочинства – вирішення в спеціальному процесуально-правовому порядку справ щодо відповідності їх рішень, дій та бездіяльності вимогам конституційно-правових норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Провізіон Т.О. Конституційна юстиція в Україні: до визначення змісту поняття / Т.О. Провізіон // Держава і право. – 2010. – № 47. – С. 198–204.
2. Большой юридический энциклопедический словарь / А.Б. Барихин (авт. и сост.). – М.: Книжный мир, 2004. – 719 с.; Большой энциклопедический словарь / А.М. Прохоров (ред.). – 2. изд., перераб. и доп. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 1456 с.; Большой российский энциклопедический словарь. – М.: Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 2003. – 1887 с.

3. Шемшученко Ю.С. Юстиція / Юридична енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана. – 2004. – Т. 6. – Т.-Я. – 499 с.
4. Маляренко В.Т. Правосуддя / Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». – 2007. – 697 с.
5. Онопчук І.Ю. Конституційно-правові засади статусу Міністерства юстиції в системі виконавчої влади / І.Ю. Онопчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pre/.
6. Онопчук І.Ю. Юстиція: до визначення понять. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/1947/1/Onopchuk>
7. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні: навч. посіб. для вузів. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 199 с.
8. Скомороха В.Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. – К.: МП «Леся», 2007. – 716 с.; Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Україні: навч. посіб. – К.: Школа, 2003. – 248 с.
9. Федоренко В.В. Реалізація конституційних засад судочинства в статусі й діяльності органів конституційної юрисдикції України та зарубіжних країн // Актуальні проблеми держави і права 2014. – С. 201–207.
10. Селіванов А.О. Конституційне правосуддя і конституційна юрисдикція в Україні (Доктринальне визначення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/6355/%C0>.
11. Тесленко М.В. Судебний конституційний контроль в Україні: монографія.
12. К.: Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 47 с.
13. Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції / А.О. Селіванов. – К.; Х.: Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с. – С. 68.
14. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – С. 44–48.
15. Портнов А.В. Деякі аспекти сутності конституційного судочинства // Вісник КНУ. – 2010. – Т. – Юридичні науки, вип. 82. – С. 6–9.
16. Пілюк С.В. Юрисдикція органів конституційної юстиції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00. 02 – конституційне право; муніципальне право / С.В. Пілюк; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2012. – 20 с.
17. Теліпко В.Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Е. Теліпко – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с. – С. 528.